

SOMORJAI SZABOLCS

Mérlegek és részvények – a Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda működésének első negyven éve*

A Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda az egyik vezető magyar könyvkiadóként hosszú évtizedeken át meghatározó szerepet játszott a dualizmus és az első világháború utáni Magyarország kulturális életében. A meghatározó szerep mögött ott húzódott egy összetett finansiális háttér is, amelynek a vizsgálatával eddig nem foglalkoztak érdemben, így egyáltalán nem tűnik érdektelennek megvizsgálni a részvénytársaság fennállásának első időszakában keletkezett zárszámadások és jegyzőkönyvek alapján a társulat pénzügyi helyzetét és annak változásait. Az alábbiakban az 1874–1914 közötti időszakra fókuszálva vizsgálom a pénzügyi mutatókat, remélve, hogy a négy évtizedet egyben szemlélve sikerül a cég működéséről a fent említett ritkábban használt források alapján érdemi információkhoz jutni.¹

Legelőször érdemes nagy vonalakban áttekinteni, hogyan alakult a Franklin-Társulat részvénytársaság pénzügyi története. A társulat 1873. február 17-én tartotta alakuló ülését, miután Heckenast Gusztávtól megvásárolták könyvkiadó cégét.² 4000 darab 200 forintos részvényt bocsátottak ki, s ezeket az alapítók vették meg.³ Az 1877–1878-as mérleg szerint a részvények névértéke már nem 800 000, hanem csak 600 000 forint volt; az 1877-i közgyűlés határozata értelmében ugyanis a részvényeket

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Res libraria Hungariae Kutatócsoportja 19. századi Könyv- és Sajtótörténeti Műhelyének kutatási programja keretében készült el.

¹ Budapest Főváros Levéltára, Cégbírósági anyag, Társas cégek Okmánytár 4. Az anyag nem teljes, bizonyos évek hiányoznak, de a főbb vonalak ettől függetlenül megrajzolhatók. A kutatás korszakhatára a 2011 novemberében az Országos Széchényi Könyvtárban megnyitott „Vállalkozás, kultúra, polgárosodás. Heckenast Gusztáv születésének 200. évfordulójára rendezett emlékkiállítás” igényeihez igazodott. Itt szeretnék köszönetet mondani Lipták Dorottyának és Bódy-Márkus Rozáliának a Franklinnal kapcsolatos segítségükért.

² Az adásvételre, illetve Heckenast cégének korábbi működésére l. LIPTÁK Dorottya: *Kihívások és vonzások. Heckenast könyves vállalkozásainak története és pályáive az egyéni vállalatától a részvénytársaságig*. In: *A vállalkozó és a kultúra. Heckenast Gusztáv a legendás könyvkiadó*. Szerk.: LIPTÁK Dorottya. 43–100. Budapest–Eger, 2012. Kossuth Kiadó–Eszterházy Károly Főiskola.

³ RÉVAY József–SCHÖPFLIN Aladár: *Egy magyar könyvkiadó regénye*. Bp. É. n. Franklin Társulat, 68.

lebélyegezték, és értéküket darabonként 150 forintra leszállították.⁴ 1895-ben újabb 800 részvényt bocsátottak ki, hogy a Mehner-féle rivális kiadóvállalatot meg tudják vásárolni.⁵ Az 1899–1900-as pénzügyi évben a 720 000-es részvénytőke 1 440 000-es értékre nőtt. Ez azonban, mivel semmilyen kibocsátás nem történt, pusztán csak azt jelenti, hogy az addigi forintszámlolás helyett átálltak koronára az 1892-es valuta-reform, illetve az 1900. január 1-jén hatályba lépő koronában való kötelező számítás hatására, így egy részvény ára 300 koronában lett meghatározva.⁶ 1902–1903-ban megint részvénykibocsátásra került sor, 300 darabbal növekedett a társulat részvényeinek száma. Ennek az emelésnek a háttérében Melczer Károly részletüzletének 1902-es megvásárlása, illetve az egy évvel korábban megvett Werbőczy-nyomda kapcsán felmerült plusz kiadások állhattak.⁷ A 300 darabos kibocsátás azonban nem bizonyult elegendőnek: 1903–1904-ben újra megemelték az alaptőkét, 3040 részvénnel. A társulat eddig az időpontig tehát összesen 8140 részvényt bocsátott ki. Ezen óriási, a korábbi mennyiség 59%-ára rúgó kibocsátás jelentette a fedezetét a Franklin addigi legnagyobb beruházásának: 1904-ben megvásárolták a Wodianer-féle (korábban Lampel) könyvkereskedést 1 650 000 koronáért.⁸ 1906–1907-ben is újabb részvényeket adtak ki, ezúttal 2035 darabot, és ezzel a háború előtti utolsó kibocsátással összesen 3 052 500 korona értékében birtokoltak a részvényesek 10 175 darab Franklin-papírt. E rövid áttekintés után már meg lehet kísérelni részletesebben

⁴ A cég értéke valamilyen oknál fogva csökkent, erre reagálhattak a leszállítással. Ezt erősíti meg az osztalék értékének változása is: az 1874-es 17,5 forintról 8-ra csökkent. A pontos okokat homály feddi, de talán némiképp közelebb vihet a válaszhoz a Mihók-féle (*Magyar Compass – Pénzügyi Évkönyv* (Szerk.: MIHÓK Sándor. Bp. 1878. 341. A továbbiakban: *Mihók-féle Compass.*) értékelése: „E körülmény [az eredmények javulása – S. Sz.] mindenesetre a viszonyok javulásáról tanuskodik [sic!], de az iparpapírok [sic!] szokásos kamatozásának még sem eléggé megfelelő. Az alapszabályok értelmében tett leírások [sic!] a tiszta nyereményt ez idén is jelentékenyen apasztották, és a kiadói üzletben megjelent nagyobb irodalmi művek kelendősege még ma sem érte el ama fokot, mely a jogos várakozásnak megfelelő lehetne. Ama legyőzhetetlennek látszó kedvetlenség, melylyel ugynevezett [sic!] magasabb és vagyonosabb osztályok a könyvvásárlás iránt viseltetnek, még nagyban fönnáll – és e téren még mindig csak a kevésbé tehetős osztályokban, mint lelkészek, tanítók, gazdatisztek stb. köreiből találja a vállalat egyedüli fogyasztóit.” Vagyis a kezdeti lelkesedés és beruházás minden bizonnyal túlméretezettre sikeredett, kénytelenek voltak racionalizálni a vállalatot, akár a részvények névértékének csökkentése árán is. Egy másik bizonyíték erre, hogy a Franklin első pár évéből nincs adatunk a részvények aktuális árfolyamáról, de 1881-ből már igen. Akkor 148 forinton állt a piaci érték, ami kevesebb, mint a lebélyezett névérték, és jóval kevesebb, mint a legelső kibocsátás névértéke. Ugyanakkor a Franklin indulása nem a legjobb időzítéssel zajlott: az 1873-as válság a könyvpiacra is érezte hatását, a fogyasztás visszaesett, és ez az éppen megalakuló Franklint is érintette.

⁵ M. BARANYI Dóra: *A Franklin Nyomda százéves története*. Bp. 1973. Franklin Nyomda, 47; RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 81; OSZK Kézirattár, Fond 2/1105 215.

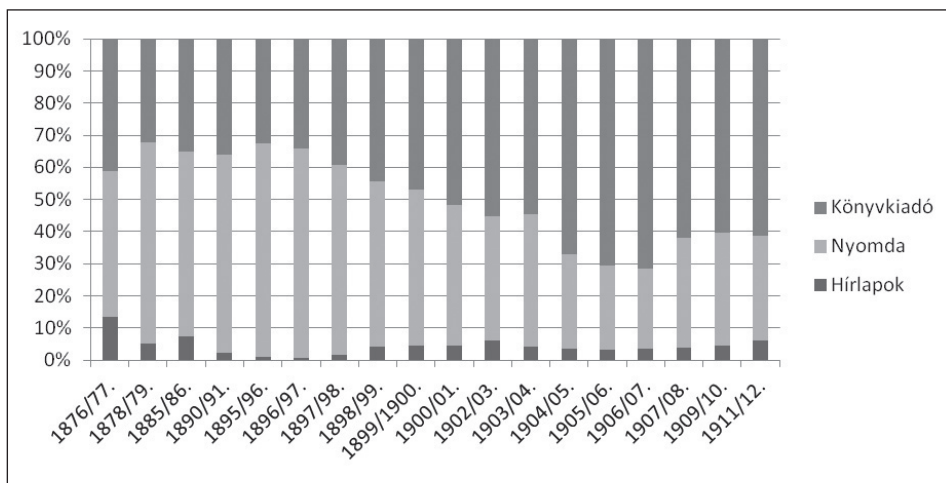
⁶ Ahogyan a többi rubrika értékei is nagyjából megduplázódtak – igaz, a leírásban még forintot használnak. 1899: XXXVI. tc.

⁷ M. BARANYI: *i. m.* (5. jegyzet) 51; RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 85.

⁸ RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 85; OSZK Kézirattár, Fond 2/1853 922.

körüljárni a részvénytársaság jövedelmeit és tőkeviszonyait, az osztalékok, majd a részvények és részvényesek kérdését.

A cég jövedelemmegoszlásáról képet alkothatunk a mérlegekből, legalábbis ami az adózás előtti jövedelmek arányait illeti (1. ábra). A legfontosabb és legnagyobb tételeket a könyvkiadás, a nyomdaüzem és a hírlapok jelentették. 1876–1877-ben a könyvkiadó 43 293, a hírlapok 14 046, a nyomda pedig 47 639 forint jövedelmet hozott. Az 1911–1912-es üzleti évben ugyanezek az értékek a következőképpen változtak: a könyvkiadó 501 683 (250 841,5 forint), a hírlapok 50 456 (25 228), végül a nyomda 265 762 korona (132 881 forint) jövedelmet jelentett. Már ezekből a számokból is kiolvasható, hogy ebben az időszakban a társulat ágazatainak súlya jelentősen változott, de az arányok változásának vizsgálata ennél megbízhatóbban képes megmutatni az egyes ágazatok közötti hangsúlyeltolódás folyamatát.⁹

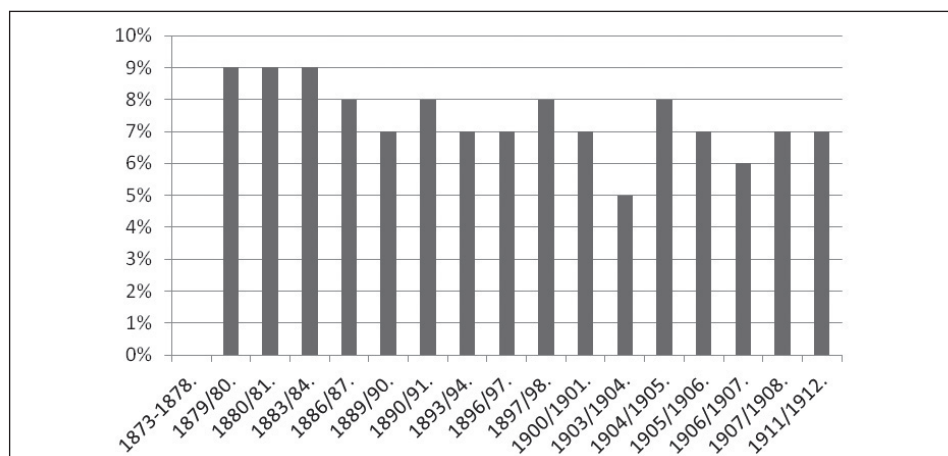
1. ábra: A Franklin-Társulat adózás előtti jövedelmeinek megoszlása

Az 1876–1877-es évben a nyomdaüzem és a könyvkiadó majdnem egyforma részesedéssel (45,5 és 41%) bírt, de önmagában nézve a hírlapkiadás is jelentős tétel volt a maga valamivel több mint 13%-os arányával. Az évek során azonban a nyomda egyre nagyobb százalékkal képviseltette magát, egyértelműen a cég húzóágazatává vált: az 1895–1897-es üzleti években a részesedése elérte a 66%-ot is. Ezután viszont megfordult a trend, és a könyvkiadó fokozatosan átvette a vezetést: az 1906–1907-es évben 71%-át adta a három ágazatból befolyó bruttó jövedelemnek. Ennek oka a Mehner-kiadóvállalat (1895) és később a Wodianer-féle könyvkereskedés (1904) megszerzése volt; a vásárlásokkal a könyvkiadás került erőteljesebb pozícióba. Jól

⁹ Csak a felsorolt három jövedelemforrással számoltam: a Franklin nyereségszámláján feltüntetett egyéb tételek (mint pl. a betűöntöde különböző bevételei, értékpapírok, kétes követelések) az összes, adózás előtti jövedelemnek az egész időszakot tekintve körülbelül 3–7%-át adták.

látszik, hogy a Werbőczy-nyomda felvásárlása (1901) sem tudta ezt az irányt különösebben módosítani, csupán néhány évre lelassította a változást. A könyvkiadás elsősége a vizsgált időszak végéig megmaradt, bizonyítva, hogy a Franklin fő tevékenységi köre működésének ezen negyven esztendősi időszaka alatt a nyomdászatról a könyvkiadásra helyeződött át.

Ha meg akarjuk tudni, mennyire működött eredményesen a Franklin, megvizsgálhatjuk az „éves tiszta nyereség” tételt. Ezt végignézve szinte folyamatos emelkedést tapasztalhatunk. Pusztán három üzleti évet bemutatva, a társulat eredménye a következőképpen alakult: 1879–1880-ban 57 835 forint, 1898–1899-ben 94 826 forint, 1911–1912-ben 434 134 korona (217 067 forint). Két alkalommal mutatható ki számottevő visszaesés: az 1887–1888-as évben 66 124 forintra esett a megelőző év 73 525 forintjáról – feltehetően az 1887. április 9-i tűzeset miatt, amelyben a társulat épületének tetőzete és a padláson tárolt könyvkészlet is megsemmisült.¹⁰ A másik visszaesés hat évvel később, az 1893–1894-es üzleti évben következett be, amikor a tiszta nyereség 66 254 forintra csökkent az előző évi 73 354 forintról. Ennek a recesszióknak az okát talán abban találhatjuk meg, hogy épp ekkor kezdett a könyvkiadó részleg növekedni és egyre dominánsabbá válni, és talán a belső átstrukturálás miatt romlott ideiglenesen a nyereség. Vagy éppen a romló adatok vezettek odáig, hogy a cég nagyobb energiákkal forduljon a könyvkiadás felé, és ennek egy lépése volt a következő időszakban a Mehner-kiadó felvásárlása. Ugyanakkor belső okok mellett akár valamilyen nagyobb külső, nemzetgazdasági okra is utalhat a visszaesés, például az arany ázsiójának 1892–1893-as kivételesen magas értékére.¹¹

2. ábra: A Franklin-Társulat jövédelmzősége

¹⁰ M. BARANYI: *i. m.* (5. jegyzet) 46; RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 72; a Mihók-féle Compass az 1887-es tűz kárértékét egészen pontosan 4243 forintra becsülte. Vö. *Mihók-féle Compass i. m.* (4. jegyzet) 1888. 443.

¹¹ JANKOVICH Béla: *Az aranyagio és áralakulás*. Bp. 1896. 10. Pesti Könyvnyomda

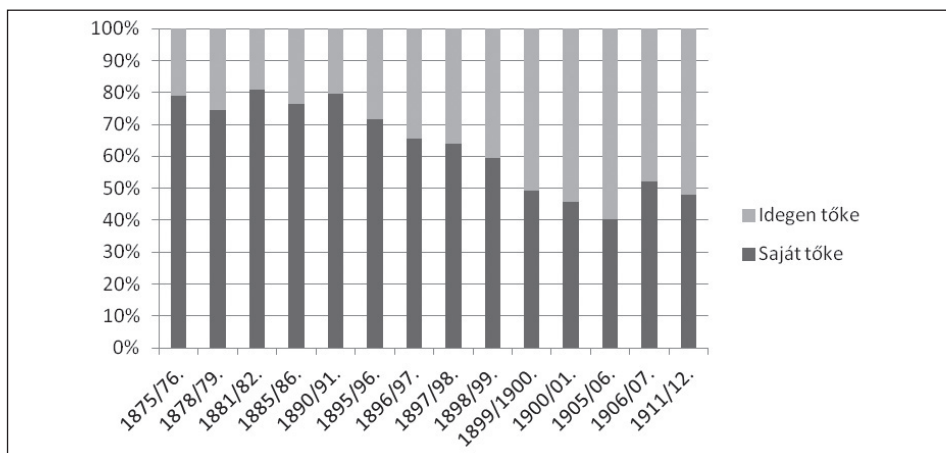
A nyereség könnyen kiolvasható a mérlegekből, de ha a vállalat működésének a megtérülését is szeretnék feltérképezni, a pénzügyi nyereségességet vagy jövedelmezőséget kell kiszámolnunk, azaz a nyereség és a saját tőke¹² hányadosát. Az első évekről nincs adatunk, csak 1879-től (2. ábra). Első pillantásra is látszik, hogy a közel négy évtized alatt túlzottan nagy kilengések nincsenek egyik irányban sem. A Franklin stabil rentabilitással bírt. A kezdeti 9%-os érték a 80-as évekre 7-8%-ra állt be, bár voltak kisebb elmozdulások (pl. a 90-es évek közepén feltűnő, hogy pár évig tartósan 7% körüli értéket mutatott, majd újra visszatért a 8%-ra, később megint beállt 7%-ra). Az 1903–1904-es üzleti évben volt egy szokatlanul nagy zuhanás 5%-ra, ez azonban könnyen megmagyarázható az abban az évben lezajlott nagyarányú részvénykibocsátással, amely révén sikerült megvásárolniuk a Wodianer-féle könyvkereskedést (a kibocsátás következtében a saját tőke állománya megugrott, így a nyereséghányados kevésbé mutatott kedvező képet). A Franklin jövedelmezősége nem érte el a nagy iparvállalatok szintjét, például a legjobbban működő pesti malom-részvénytársaságok nyereségessége az 1870-es években megközelíthette a 30%-ot is.¹³ Sokkal inkább viszonylagos stabilitása, kiszámíthatósága lehetett vonzó, mert a már emlegetett malmok ugyan magas jövedelmezőségi mutatóval bírtak kezdetben, de az első világháború előtti időszakra ezen értékeik a legjobb esetben is 12%-ra zuhantak vissza, az átlagos érték pedig mindössze 4-5% körül mozgott. Ehhez képest a Franklin a részvényesek szemében maga lehetett az állandóság szimbóluma.

A cég eladósodottságáról és finanszírozásáról adhat képet a saját tőke és az idegen tőke¹⁴ arányának a vizsgálata, vagy más néven a tőkeáttétel (3. ábra). A kezdeti években egyértelmű volt a saját tőke dominanciája (majdnem 80%), és ez az állapot – kisebb-nagyobb ingadozásokkal, például egy, a Magyar Általános Hitelbanktól kapott kölcsön miatt megnövekedett idegentőke-állomány miatt 1878–1879-ben – eltartott az 1895–1896-os üzleti évig. Onnantól kezdve az idegen tőke (elfogadmányok és hitelezők) egyre erőteljesebben vett részt a finanszírozásban, és 1905–1906-ra 60%-ot ért el, hogy aztán egy nagyjából fele-fele helyzetre álljon be az 1910-es évek elejére. Magyarán a társulat finanszírozása végig jónak mondható, annak ellenére, hogy a saját és az idegen tőke aránya jelentősen megváltozott a négy évtized alatt, ami a cég egyre nagyobb növekedésével párhuzamosan szemlélve nem is olyan meglepő.

¹² Saját tőkének számoltam a részvénytőkét, a különböző tartaléktételeket és a „nyereség” tételt.

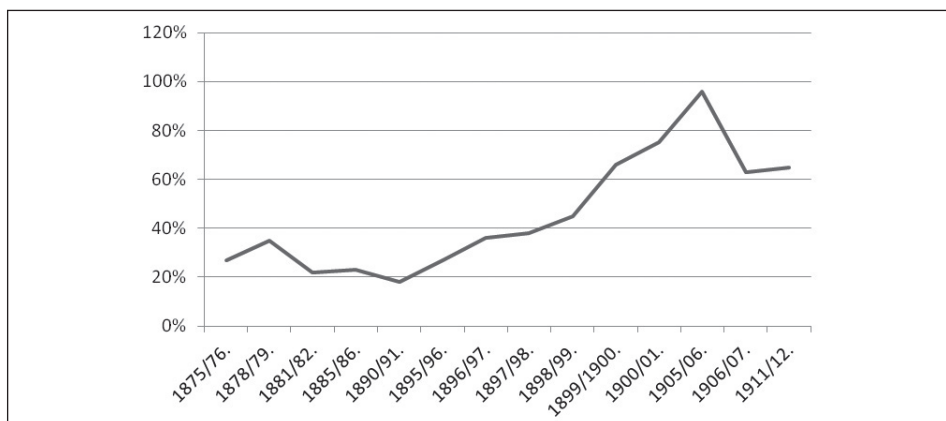
¹³ KLEMENT Judit: *A 19. századi budapesti gőzmalmok üzleti eredményei a mérlegek alapján*. In: *A felhalmozás míve – Történeti tanulmányok Kövér György tiszteletére*. Szerk.: HALMOS Károly, KLEMENT Judit, POGÁNY Ágnes, TOMKA Béla. Bp. 2009. Századvég Kiadó, 389. A malomipar nyereségessége az 1870-es évtizedben a csúcst jelentette a magyarországi vállalkozások teljesítményeit nézve, de ezzel az értékkel összevetve a Franklin is elhelyezhető a korabeli palettán.

¹⁴ Az idegen tőke az elfogadványok, a hitelezői és a folyószámlai kölcsönök összegéből tevődött össze.

3. ábra: A Franklin-Társulat saját tőke : idegen tőke arányának változása

Hasonló eredményre jutunk, ha nem a megoszlási arányt, hanem a tőkeáttételi mutatót vesszük, vagyis az idegen tőkét elosztjuk a saját tőkével: így az idegen tőke jelentőségéről kapunk képet. A csúcspont megint csak az 1905–1906-os üzleti év: ekkora válik különösen hangsúlyossá az idegen tőke szerepe a cég életében, érthető módon épp a legnagyobb vásárlás után (Wodianer-féle könyvkereskedés). Feltehetően ezt a kiugró értéket próbálták újabb részvények kibocsátásával ellensúlyozni, ami megint csak a saját tőke súlyát erősítette, ahogyan azt látjuk is az 1906–1907-es üzleti évtől kezdve.

4. ábra: A Franklin-Társulat tőkeáttétele százalékos értékben

A társaság elemzése után vegyük szemügyre a részvényeket és azok tulajdonosait is. A részvények után fizetett osztalékok a következőképpen alakultak: 1874-ben 17,5 forintot fizettek szelvényenként, ami 8%-os arány a névértékhez képest. 1878-ban 8 forintra csökkent a kifizetett osztalék (a névérték 5,3%-a), hogy aztán fokozatos

emelkedéssel 1885-re beálljon 13,5-re (a névérték 9%-a). 1891-től szelvényenként már 15 forintot fizettek, és bár ez az érték 1894–1896 között újra leesett 13,5 forintra, 1898-tól tartósan 16 forintra állt be. Csak 1912-től emelték meg 18 forintra (természetesen ekkor már koronában megadva, azaz 36-ot számolva), ez pedig a névérték 12%-a. Összehasonlításképpen az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság 1888-ban 33 forintot, 1894-ben 20 forintot (a névérték 20%-a) fizetett részvényenként. A Franklin papírai tehát nem fizettek olyan jól, mint a nagy riválisé, és épp csak többet, mint amennyit a szerényebb eredményekkel és nyereséggel rendelkező Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság papírai (a Pallas-nál 1892-ben 15 forintot [7,5%], 1894-ben 12-t [6%] fizetett egy-egy részvény).¹⁵

Egy másik mutatószám, a cég részvényeinek árfolyama is növekedést tükröz az évek során; csak néhány példával illusztrálva: az 1881-es árfolyam, ahogy már említettem, 148 Ft volt, 1885-ben 193 Ft, 1890-ben 225 Ft, 1892-ben 283 Ft, 1895-ben 275, 1900-ban 540 korona (270 forint), 1904-ben 485 korona (242,5 forint), 1910-ben 603 korona (301,5).¹⁶

Mit lehet megállapítani a részvényesekről? Nyilván érdekes lenne tudni, hogy az alapítók között hogyan oszlottak meg a részvények, ez azonban a jegyzőkönyvekből nem derül ki: 1887-ig a közgyűlések jegyzőkönyvei ugyanis csak a résztvevők nevét közölték, illetve az összesen letett részvények számát, azt viszont nem, hogy ki mennyi részvénnel képviseltette magát (vagyis mennyi részvényt tett le a közgyűlést megelőzően).¹⁷ 1887-ben azonban még voltak szép számmal, akik az első közgyűlés óta aktív részvényesek voltak, így meg lehet próbálni egy pillanatképet készíteni róluk, amit némi fenntartással és óvatossággal vissza lehet vetíteni a 13 évvel korábbi időszakra. 1887-ben Ballagi Mór 86 részvényt tett le, Hunfalvy János 10-et, Nagy Miklós 10-et, Takács Lajos 10-et, Brüll Ignác 20-at.¹⁸ Ezek a számok természetesen nem feltétlenül azt jelentik, hogy ennyi részvényt birtokoltak összesen. Biztosan csak azt mondhatjuk, hogy ennyit tettek letétbe a közgyűlés előtt, és ezek alapján kaptak szavazatokat (az 1876–1877-es pénzügyi évtől már 10 részvény ért egy szavazatot). Az arányokat elnézve azonban elgondolkodtató, hogy bár Révay és Schöpflin szerint az eredeti 4000 részvényt az alapítók vásárolták meg,¹⁹ az 1887-es közgyűlésen a még aktív alapítók vajmi kevés részvényt tettek le. Vajon kinek a birtokában lehetett a többi? Az első közgyűlésen 1509 részvényt tettek le, 2491 tehát nem

¹⁵ Az Athenaeum alaptőkéje 1890-ben 240 000 forint volt: 2400 darab részvényben, darabonként 100 forintos névértékkel. A Pallasnak ugyanekkor 400 000 forintos alaptőkét biztosított 2000 darab 200 forintos névértékű részvény.

¹⁶ A *Mihók-féle Compass i. m.* (4. jegyzet) és a *Magyar pénzügyi compass* (Szerk.: KORMOS Gyula. Bp.) vonatkozó kötetei.

¹⁷ A letett részvények száma alapján jogosult szavazásra az adott részvénytulajdonos a közgyűlés folyamán. A birtokolt, illetve letett részvények közti különbség azért érdekes, mert nem feltétlenül tette le minden részvényét a részvényes, hiszen ezen a módon lehetősége nyílt hosszabb távú taktikázásra is.

¹⁸ Heckenast Gusztáv, bár az alapítók között ott szerepel a neve, a későbbi közgyűléseken már nem vett részt.

¹⁹ RÉVAY–SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 68.

szerepelt. 1879-ben 2915 részvényt tettek le, és 26 részvényes jelent meg.²⁰ Mivel ebből az évből még nincs pontos levezetés arról, ki mennyi részvényt tett le, csak az arányokat vizsgálhatjuk: a letett részvények 72,9%-os aránya az összes részvényhez képest nemcsak kiugróan magas érték, hanem a legmagasabb a Franklin 1914-ig terjedő történelmében. Megint csak az 1887-es, illetve későbbi jegyzőkönyvekhez lehet fordulni segítségért: a fentiekén kívül Arany László 10 részvényt, Jurány Vilmos 50-et, Heinrich Gusztáv 10-et, Kautz Gyula 10-et, Kempeszky Mihály 20-at, Frank Antal (aki ebben az időben a Hitelbank meghatalmazottja volt a közgyűléseken) 150-et, Rubner Károly 100-at (bár ő csak 1894-től járt rendszeresen a közgyűlésekre), Dániel Nándor 20-at, Beer Arnold 20-at, és még sorolhatnánk. A részvények tehát (és újra hangsúlyozom, csak a letett részvények alapján) alapvetően kis tételekben oszlottak meg a részvényesek között, a 150 részvény már nagy mennyiségnek számított; egyetlen kivétel a Magyar Általános Hitelbank.

Mielőtt a bankot is szemügyre vennénk, nézzük meg a személyeket, illetve birtokosokat is. Érdeemes a nagyrészvényeseket figyelemmel kísérni, hogyan változott, ha változott egyáltalán az általuk birtokolt részvények száma.²¹ Átlagosan 20 fő képviseltette magát a közgyűléseken, legkevesebben 1914-ben (11 fő). Szinte minden gyűlésen megjelent Gyulai Pál, Pallavicini Ede örgróf, illetve a Magyar Általános Hitelbank, igaz, hogy ez utóbbi képviselője sokszor változott: előbb Frank Emil, majd 1894-től Pallavicini Ede örgróf (aki az 1900-as években már a bank alelnöke is volt), 1900-tól Wickenburg Márk gróf, 1904-től Kornfeld Zsigmond, egy rövid időre megint Pallavicini, végül Teichman Ernő Rezső tette le a Hitelbank részvényeit. Gyulai nem tartozott a nagy részvénybirtokosok közé: minden alkalommal 10 részvénnyel, azaz 1 szavazattal rendelkezett. Pallavicini 1894-ben 100 saját részvénnyel, 1895-ben 110-zel tűnik fel, de 1906-tól már csak 60-at tett le, 1912-ben 35-öt, tehát 1914-es halálig feltehetően fokozatosan kivonult a Franklinból. Wodianer Artúr 1904-ben tűnt fel a részvényesek között, 1010 darabbal. Ez a már többször említett Wodianer-féle könyvkereskedés 1904-es felvásárlásához kötődött: a vételár egy részét az újonnan kibocsátott 3040 darab részvényből fedezték,²² így kapott Wodianer is 1000 részvényt.²³ 1910-ben már csak 777-et tett le, és a következő években, ha kis mértékben is, tovább csökkentetett részvényei száma. A legnagyobb részvénybirtokos minden kétséget kizáróan

²⁰ Sajnos az 1879-es tavaszi rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyve nem szerepelt a levéltári anyagban.

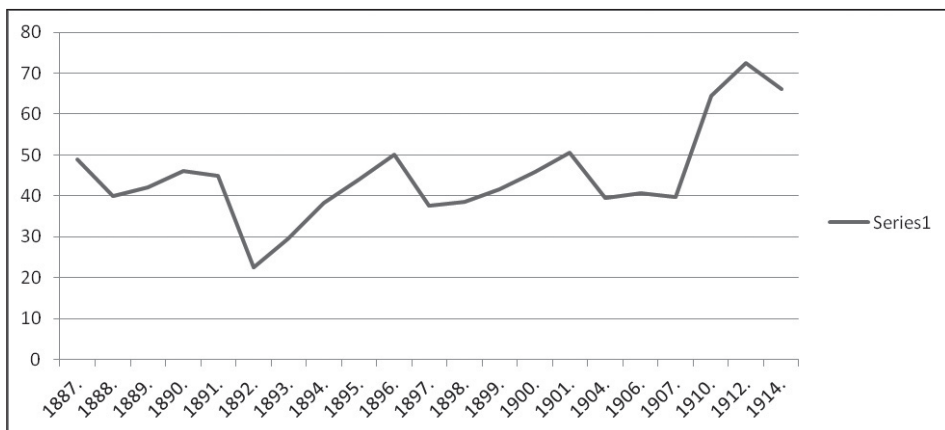
²¹ KÖVÉR György: *A részvényesek névjegyzéke mint társadalomtörténeti forrás*. In: *Rendi társadalom – polgári társadalom*. 2. Szerk.: ERDMANN Gyula. Gyula, 1989. Békés Megyei Levéltár, 118–125.

²² Ebből 2034-et a Hitelbank jegyzett, l. GÁRDONYI Albert: *A Franklin Társulat története*. Budapest Főváros Levéltára, XIV. 189. 70.

²³ RÉVAY-SCHÖPFLIN: *i. m.* (3. jegyzet) 85: 3000 újonnan kibocsátott részvényről írnak, de a mérlegekben 3040 szerepel. Ugyanakkor Wodianer Artúr egyik, a Magyar Általános Hitelbankhoz írott 1904-es levelében 1000 darab Franklin-részvényét rábízta a bankra egészen 1906. december 31-ig, az adásvételi szerződés alapján ugyanis csak ezen utóbbi dátum után adhatja majd tovább a részvényeket. Ennek alapján Wodianer tényleg csak 1000 darabot kapott. A 10 darab plusz Wodianer-részvény talán külön vásárlásból származhatott. OSZK Kézirattár, Fond 2/1853 922.

a Magyar Általános Hitelbank volt, és a legszámottevőbben is annak részvény-paketdje bővült (l. 5. ábra).

5. ábra: A Magyar Általános Hitelbank letett részvényeinek százalékos értéke a többi letett részvényhez képest

Kövér György megállapítása szerint 15-20%-nyi részvény birtoklása egy cég esetében elegendő volt a többség megszerzéséhez.²⁴ A grafikonból kitetszik, hogy a Hitelbank ezt az arányt mindig gond nélkül elérte. A Kormos- és a Mihók-féle Compass is felsorolja a Hitelbank érdekkörébe tartozó vállalkozások listájában a Franklin-Társulatot; látható, hogy nem ok nélkül. A Hitelbank részvénytárcájának méretét még csak meg sem közelítette a második helyezett Wodianer által birtokolt részvények száma, a többiek pedig, mint azt fentebb már láttuk, végképp nem tudtak versenyre kelni vele. Ha nem a letett részvényeket nézzük, hanem az összes részvényhez viszonyítjuk, akkor is azt látjuk, hogy a hitelbank részvénypozíciói az 1880-as évektől egyértelműen erősek voltak: 1887-ben a 4000 részvényből 508 biztosan a banké volt (12,7%), 1891-ben 674 a 4000-ból (16,85%), 1901-ben 1020 a 4800-ból (21,25%), 1907-ben 1800 a 10 175-ből (17,7%), 1912-ben 3782 a 10 175-ből (37,1%).

Emellett a részvényesek közül többen is egyértelműen a bankhoz kötődtek. Kornfeld Zsigmond előbb mint a Hitelbank képviselője jelent meg, majd 1907-ből van róla adatunk, hogy letett 60 saját részvényt is a közgyűlésen. Ullman Adolf báró (aki a Hitelbank igazgatóságának is tagja volt, később elnöke is lett) egyetlen közgyűlésre sem ment el, de Stettner Lászlón, illetve Pallavicinin keresztül részvényeivel mégis megjelent, 1910-ben 50 darabbal. Kochmeister Frigyes báró szintén csak képviselőjén keresztül jelent meg a részvényeivel a közgyűlésen (pl. 1901-ben); ő a Hitelbank igazgatótanácsának volt a tagja. Stettner maga is több pozíciót betöltött

²⁴ KÖVÉR: *i. m.* (21. jegyzet) 120.

az évek során a bank hierarchiájában, még az ügyvezető igazgatóit is elérte. Rubner László, aki főkönyvelő volt a Hitelbanknál, 50 részvényt tett le 1896-ban.

Mint látható, a valamilyen formában a Hitelbankhoz kötődő személyek saját részvényeket csak igen kis mennyiségben birtokoltak (vagy legalábbis kis mennyiségben tettek le a közgyűléseken); a jelentős tényező az általuk képviselt banki részvénytartás volt. A jelentős számú banki képviselő meglete jól illeszkedik a szakirodalom információelméleti megközelítésébe. Az ún. információasszimetriát (amikor az adósnak pontosabb információi vannak a hitelintézetéről, mint annak róla) ily módon, vagyis a bank képviselőinek a részvényesek közé való beültetésével lehet kiküszöbölni. Ugyanakkor ez a másik oldal számára is lehet elvárt szempont, hiszen ha a cégnek jól megy, akkor a hitelintézet első kézből értesül a pozitív eredményekről, és akár kedvezőbb feltételeket is nyújthat a biztos partnernek.²⁵ A személyes kapcsolatok fontossága és ezáltal a jobb ellenőrizhetőség tehát a Franklin és a Hitelbank együttműködésében is kitapintható.

Érdeemes egy kicsit körbenézni a Hitelbank üzleti papírjai között is. Ha betekintünk a bank értékpapírtárcájába, láthatóvá válik, hogy a Franklin-Társulat ugyan semmiképpen nem a legjelentősebb, de a legstabilabb befektetése volt a banknak, legalábbis az iparvállalatok kategóriában (a közlekedési vállalatok általában nagyobb pakettekkel képviseltetik magukat a Hitelbank tárcájában).²⁶ A bank már 1873-ban, tehát a Franklin alapításakor vásárolt a részvényekből, és a korszak végéig tartott is a portfoliójában belőlük.²⁷ Olyan cégek, mint a Fegyver- és Gépgyár, a Szolnoki Hungária Gőzmalom, a Brassói Cellulose-gyár, a Fiumei Első Magyar Rizshántoló és Rizskeményítő Gyár, a Szegedi Légszeszgyár vagy a Ganz mellett a Franklin az állandóságot képviseli, méghozzá nem is az utolsók között. 1873-ban például az öt legjelentősebb iparvállalat közül a második helyen állt a Franklin, ami a részvényekbe fektetett pénzt illeti. 1881-ben ugyanezt vizsgálva nyolcból az első, 1891-ben hétből a negyedik, 1900-ban kilencből az első, 1906-ban tizenháromból a nyolcadik. A 19. század folyamán tehát a Franklin jelentős befektetésnek számított a Hitelbank tárcájában, és csak a 20. század elejére veszített addigi, igen előkelő pozíciójából.

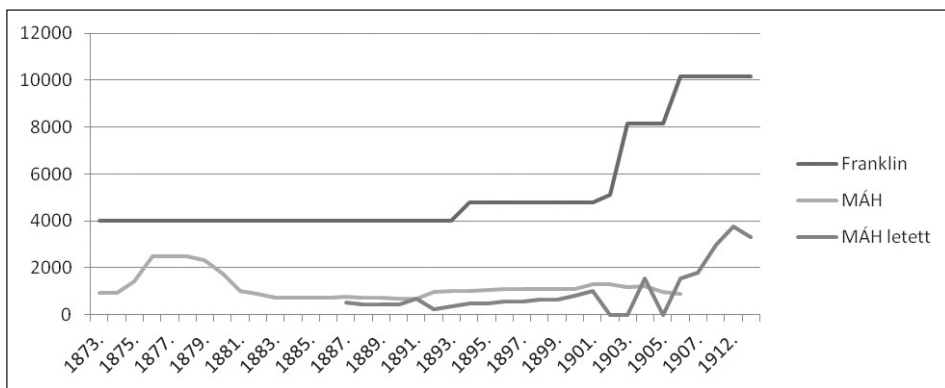
Szerencsére a Hitelbank részvényeiről azért többet is meg lehet tudni. A Hitelbank ugyanis természetesen vezette, hogy készpénz-, illetve áruosztálya mennyi részvényt birtokol éppen; így össze lehet vetni a jegyzőkönyvekben szereplő letett részvények számát a valóban birtokoltakkal.²⁸ A 6. ábrán látható, hogy a Hitelbank tulajdonában lévő Franklin-részvények hogyan igazodtak a Franklin összes kibocsátott részvényéhez képest.

²⁵ TOMKA Béla: *Érdek és érdektelenség. A bank-ipar viszony a századforduló Magyarországan, 1892–1913*. Debrecen, 1999. Multiplex Média, 133.

²⁶ Magyar Országos Levéltár, Magyar Általános Hitelbank, Z 62. Itt tartozom köszönettel Kövér Györgynek a Hitelbankkal kapcsolatos szíves segítségéért.

²⁷ A Hitelbank esetében 1906 jelenti a „korszak végét”: a következő évtől ugyanis már nem közölték az ilyen jellegű adatokat.

²⁸ Magyar Országos Levéltár, Magyar Általános Hitelbank, Z 57.

6. ábra: A Franklin által kibocsátott, a Hitelbank birtokában lévő és a Hitelbank által a közgyűléseken letett részvények száma

Az 5. és 6. ábra alapján elmondhatjuk, hogy a Hitelbank a kezdeti években valóban törekedett minél több Franklin-részvényt vásárolni, de az 1880-as években felismerte, hogy nincs szüksége ekkora mennyiségre. Úgy fest, a Kövér György által megállapított 15-20% valóban elegendő volt (esetünkben akár kevesebb is), és ennek megfelelően vásárolt is a pénzügyi intézet új részvényeket az 1890-es években, az újabb kibocsátáskor. A századforduló utáni újabb nagy franklinos kibocsátásokat azonban már nem követte. Ennek ellenére jól látszik, hogy amikor már csak 10% körül birtokolt a részvényekből (1905, 1906), akkor is képes volt a letett részvényeivel a közgyűléseken 40%-ot elérni, sőt az 1910-es évek elejére elérte a 70%-ot is (5. ábra). Sajnos azt már nem látjuk, hogy ebben az utolsó szakaszban mennyi Franklin-részvény pihent a Hitelbank tárcájában, mert 1906-tól ezek az adatok nem voltak nyilvánosak. Csak a közgyűlési jegyzőkönyvekből derül ki, hogy a bank újabb vásárlásokba kezdett, tehát valamilyen oknál fogva igyekezett a pozícióit megerősíteni vagy épp a Franklin helyzetét stabilizálni azzal, hogy biztos vevőként jelentkezett a részvényekért. Sajátos, hogy az 1904-es és az 1906-os évben több részvényt tett le a bank a közgyűlésen, mint amennyi a saját jelentése szerint a tárcájában egyáltalán volt. Ennek magyarázata az lehet, hogy a június-júliusi közgyűlésen még valóban többet birtokolt, az évi végi saját jelentések összeállításakor viszont már nem volt a birtokában ekkora mennyiségű részvénynek.

Az eddigiek alapján egyértelmű, hogy a Hitelbank végig domináns szerepet töltött be a Franklin döntéseiben: egyre aktívabb résztvevője volt a közgyűléseknek, így képviselőin és saját részvényein keresztül minden bizonnyal meghatározó szerepe volt a részvénytársaság ügyeinek alakításában. A majoritáshoz szükséges részvénytársaság már a kezdetektől a bank rendelkezésére állt (még akkor is, ha épp a pénzügyi intézet esetében látszik igazán, hogy nem feltétlenül mutatták be a részvényesek minden közgyűlés alkalmával a rendelkezésükre álló összes részvényt),

így a közgyűléseken lebonyolított szavazások nyilvánvalóan nem térhettek el a bank által képviselt irányvonaltól.²⁹

Ugyanakkor nem lehet azt mondani, hogy a bank kihasználta volna a kiadót, sem pedig, hogy a saját érdekeit a kiadó elé helyezte volna: a vizsgált korszakban a kezdetektől kitartott a Franklin mellett, a megvásárolt részvényeken keresztül finanszírozta, és nem utolsósorban folyamatos hitellehetőséget is biztosított számára. Az 1904–1905-ös üzleti évről jelentették, hogy a „helybeli Franklin-Társulat [...] alaptőkeemelésénél közreműködtünk.”³⁰ A koncentrált részvényt pakett miatt természetesen érdekeit is nagyobb hatásfokkal tudta képviselni, mint a számtalan egyéb kisorszvényes, de kérdéses, hogy a Franklin vajon elérte volna-e azt a prosperitást a bank részvétele nélkül, amelyet a mérlegelemzésből sikerült kimutatni.

A mérlegek és jegyzőkönyvek fenti vizsgálata mindenképpen képes árnyalni a Franklin-Társulat működésének pénzügyi hátterét. Azzal, hogy sikerült felrajzolni a cég finansziális működésének bizonyos kereteit, kirajzolódott azok a különleges pontok-évek, amelyekről a narratív (nem túl bőséges) szakirodalom hallgatott; ilyen például az 1890-es évek közepén feltárt visszaesés. Hasonlóképpen, bár a Hitelbank szerepe nem számított titoknak a könyvkiadó működésében, a bank és a kiadó kapcsolatát sikerült talán valamivel határozottabban megjeleníteni.

SZABOLCS SOMORJAI

Bilans et actions – les 40 premières années de l'activité de l'Institut Littéraire Hongroise et Imprimerie de Société Franklin

L'Institut Littéraire Hongroise et Imprimerie de Société Franklin, une parmi des éditions hongroises les plus importantes, jouait un rôle décisif dans la vie culturelle de la Hongrie dualiste et aux décennies suivant la première guerre mondiale. Derrière ce rôle décisif se trouve un fond financier composé, dont l'examen jusqu'ici n'a pas été fait. L'étude essaye de découvrir le fond financier de l'époque 1874–1914, à l'aide des procès-verbaux et des comptes relatifs à l'activité financière de l'entreprise. A la base de ces sources, l'étude examine l'importance des différentes sections de la firme Franklin (éditions, imprimerie, et presse), leurs profits, les indices de compensation, l'endettement de l'entreprise à travers de la proportion du capital propre et étranger, le répartition des actions et finalement, les relations de Franklin et Magyar Általános Hitelbank (Crédit Général Hongrois)

²⁹ A bankok által iparvállalatokra gyakorolható különböző befolyásokról I. TOMKA: *i. m.* (25. lábjegyzet) 122–144.

³⁰ *Mihók-féle Compass i. m.* (4. jegyzet) 1905–1906. 112.